

EMILIA KUBICKA

**Przysłówki reprezentujące
pojęcie GRANICY
we współczesnym
języku polskim**

Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

Toruń 2015

Recenzent

dr hab. Zofia Zaron, prof. UW

Opracowanie redakcyjne i korekta

Kamil Dźwiniel

Projekt okładki

Monika Pest

Na okładce wykorzystano pracę:

© neogalileo – fotolia.com

ISBN 978-83-231-3448-0

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

Toruń 2015

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersytetu MIKOŁAJA KOPERNIKA

Redakcja: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń
tel. (56) 611 42 95, fax (56) 611 47 05
e-mail: wydawnictwo@umk.pl

Dystrybucja: ul. Mickiewicza 2/4, 87-100 Toruń
tel./fax (56) 611 42 38
e-mail: books@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

Druk i oprawa: Wydawnictwo Naukowe UMK
ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń

Spis treści

1. Wstęp	9
2. Założenia metodologiczne	13
3. Pojęcie PRZYSŁÓWKI	19
3.1. Przysłówek jako część mowy	19
3.2. Przysłówek w polskiej tradycji językoznawczej	21
3.3. Przysłówki a nieprzedmiotowy poziom języka	25
3.4. Przysłówek a przymiotnik	28
3.5. Problem frazeologicznych wyrażen określających	31
4. Jednostki fundowane na pojęciu GRANICY	35
5. Przysłówki limitatywne – wstępne rozróżnienia	45
5.1. GRANICA a ZUPEŁNOŚĆ	45
5.2. GRANICA a MOŻLIWOŚĆ	48
5.3. Podział przysłówek reprezentujących pojęcie GRANICY	49
5.4. Łączliwość przysłówek limitatywnych z czasownikami	52
5.5. Ciągi wyłączone z badań	55
6. Przysłówki intensyfikujące	63
6.1. Intensyfikatory w badaniach lingwistycznych	63
6.2. Problem pleonastyczności przysłówek intensyfikujących	72
6.3. <i>Do szczytu</i>	74
6.4. <i>Do cna</i>	83

6.5. <i>Do dna</i>	87
6.6. <i>Do ostatka</i>	91
6.7. <i>Do reszty</i>	99
6.8. <i>Do pełna</i>	102
6.9. <i>Po brzegi</i>	106
6.10. <i>Do niemożliwości</i>	113
6.11. <i>Do syta</i>	118
6.12. <i>Do czysta</i>	125
6.13. <i>Do białości</i>	131
6.14. <i>Z kretesem</i>	135
6.15. <i>Na amen</i>	138
6.16. Podsumowanie	142
7. Przysłówki finitywne	145
7.1. Ogólna charakterystyka grupy	145
7.2. Przysłówki oznaczające ‘do śmierci’	146
7.2.1. Sposoby ujmowania zjawiska śmierci we frazeologii	146
7.2.2. Przysłówki <i>po grób, do grobu i do grobowej deski</i>	148
7.2.3. Przysłówki <i>do ostatniej kropli krwi i do ostatniego tchu</i> ...	154
7.3. Jednostki o kształcie <i>do końca</i>	160
7.4. Podsumowanie	167
8. Przysłówki gradualne	169
8.1. Ogólna charakterystyka przysłówek gradualnych	169
8.2. <i>Co sił, ile sił</i>	171
8.3. <i>Co tchu, ile tchu</i>	177
8.4. <i>Do utraty tchu</i>	179
8.5. <i>Do upadłego</i>	181
8.6. <i>Do oporu</i>	184
8.7. <i>Ile wlezie</i>	193
8.8. <i>Z całej siły, z całych sił, ze wszystkich sił</i>	198
8.9. <i>Na całe gardło, na cały głos</i>	203
8.10. <i>Na cały regulator</i>	207
8.11. <i>Na ful</i>	210
8.12. <i>Na całego</i>	213

8.13. <i>Na maksa</i>	219
8.14. Podsumowanie	224
9. Zakończenie	225
Indeks wyrażeń komentowanych	229
Wykaz skrótów	233
Bibliografia	235
Adverbs representing the concept of LIMIT/BOUNDARY in the contemporary Polish language. Summary	251

1. Wstęp

Przedmiotem opisu w przedstawianej rozprawie są przysłowki reprezentujące pojęcie GRANICY. Jest to niejednorodna semantycznie grupa wyrażzeń – niektóre z nich odnoszą się do końca czyjegoś życia, np. *do grobowej deski, do ostatniego tchu*, inne komentują koniec jakiejś akcji, np. *do utraty tchu, do upadłego*, jeszcze inne rezultat czyjegoś działania, jak *do szczętu* czy *z kretesem*, lub intensywność jakiejś akcji, np. *co sił, na całe gardło* czy *na maksa*. O ile mi wiadomo, jednostki takie nie były szczegółowo analizowane ani też wyodrębnione jako grupa. Osobnej analizie poddano jedynie wyrażenie *na całego* z punktu widzenia jego etymologii (Szary 1952) i budowy słowotwórczej (Czerepowicka 2006: 88–89). Poza tym są one wymieniane jako przykłady odrzeczownikowych lub odprzymiotnikowych wyrażzeń przysłówkowych (Tokarski 1949, 2001, Cyran 1967, Grzegorzczkowska 1982, 1999, Wołodźko 1984, Nagórko 2001, Czerepowicka 2006), wyrażzeń gradujących (Chudyk 2006) czy intensyfikujących (Straś 2008). Większość z nich scharakteryzowałam mniej lub bardziej dokładnie w kilkunastu artykułach (Kubicka 2007a, 2007b, 2007c, 2008a, 2008b, 2009a, 2009b, 2009d, 2010a, 2010b, 2011b). W miarę postępowania prac nad budowaniem całościowego obrazu przysłówek limitatywnych rewidowałam jednak zawarte w nich sądy. Niektóre prezentowane tu tezy mogą więc różnić się od tych zawartych w przywołanych tekstach.

Analiza zaproponowana w niniejszym studium obejmuje charakterystykę składniową i semantyczną ponad 30 przysłówek. Kilkanaście innych ciągów zostało opisanych częściowo, do momentu, w którym możliwe

było stwierdzenie, że nie są one przysłówkami bądź nie oznaczają granicy (por. 5.5). Wyczerpująca analiza wszystkich przysłówków limitatywnych¹ byłaby zadaniem trudnym do wykonania ze względu na liczebność oraz w pewnym sensie otwarty charakter tej klasy, dlatego prezentowane opisy należy raczej traktować jako rekonesans, wstępne przedstawienie semantyki wyróżnionej grupy niż jako pełną analizę tych adwerbiów. W wypadku każdej analizowanej jednostki starałam się pokazać, na czym polega jej limitujący charakter, opisać jej łączliwość (i wskazać typy wyrażen, z którymi się nie łączy) oraz zaproponować jej wstępną reprezentację semantyczną – co było o tyle istotne, że w słownikach tradycyjnych (opartych na SJPD) przysłówki limitatywne są definiowane głównie za pomocą ciągów synonimicznych.

Przystąpienie do opisu poszczególnych jednostek było możliwe dopiero po ustaleniu zakresu dwóch kluczowych dla pracy pojęć: PRZYSŁÓWKA i GRANICY. Przysłówek, mimo iż obecny w myśleniu o języku od ponad 2000 lat, do dzisiaj jest uważany za klasę „krynąbrną i nieprzejrzystą” (Eisenberg 1999/2006: 61), reprezentowaną przez „prawdziwy chaos form” (Mager 1841/1992: 134). Swoje dotychczasowe przemyślenia na temat szeroko pojętej przysłówkowości zaprezentowałam w artykułach Kubicka 2010d i 2013, uwagi zawarte w rozdziale trzecim prezentowanej pracy odnoszą się tylko do polskich przysłówków – jednostek języka. Pojęcie GRANICY, od dawna obecne również w tradycji filozoficznej, okazało się niewystarczająco scharakteryzowane na gruncie językowym. W rozdziale czwartym nie powtarzałam zatem uwag na temat jego obecności w myśli filozoficznej (por. Kubicka 2008c) i językoznawczej (por. Kubicka 2012), lecz skupiłam się na wyróżnieniu jednostek opartych na ciągu *granica* oraz ich charakterystyce składniowej i semantycznej.

Praca składa się z dwóch głównych części. W pierwszej, obejmującej rozdziały 2–5, uzasadniam wybór metodologii badań i definiuję pojęcia

¹ Terminu tego używam wymiennie z wyrażeniem *przysłówki reprezentujące pojęcie GRANICY* i traktuję jako z nim równoważny. Jest to rozwiązanie arbitralne. Arbitralne są również nazwy-etykiety nadane poszczególnym grupom przysłówków (por. 5.3).

kluczowe: PRZYSŁÓWEK i GRANICĘ. Ponieważ wyekscerpowane przeze mnie przysłowki limitatywne to jednostki wielosegmentowe, komentuję ich status jako jednostek języka. Próbuję odpowiedzieć na pytania, jak odróżnić adverbia reprezentujące pojęcie GRANICY od tych reprezentujących pojęcie ZUPEŁNOŚCI oraz jak badać obecność pojęcia GRANICY w strukturze semantycznej jednostek. Następnie przedstawiam typologię przysłówków limitatywnych i omawiam kryteria ich podziału.

Część poświęcona analizie przysłówków limitatywnych składa się z trzech rozdziałów, w których opisuję poszczególne grupy: adverbia intensyfikujące, finitywne i gradualne. Po teoretycznym wstępie dotyczącym problemów badania danej grupy omawiam poszczególne wyrażenia: zastanawiam się nad statusem danego ciągu jako jednostki języka i jako przysłówka, analizuję jego łączliwość składniową, omawiam definicje słownikowe i (jeśli są) analizy ciągu w pracach językoznawczych, próbuję wyodrębnić komponenty jego znaczenia i proponuję jego reprezentację semantyczną.

Zdaję sobie sprawę z fragmentaryczności zaproponowanych rozwiązań, mimo to mam nadzieję, że podjęcie próby naszkicowania własności składniowych i semantycznych przysłówków limitatywnych jest poznawczo wartościowe, a wyniki badań będzie można wykorzystać na przykład w leksykografii.

*

Powstanie tej pracy byłoby niemożliwe bez wsparcia wielu osób. Dwie z nich najbardziej wpłynęły na moje poglądy i sposób patrzenia na język: prof. Maciej Grochowski, mój opiekun naukowy, który wprowadził mnie w tajniki badań językoznawczych i ich metodologię, oraz prof. Gerd Hentschel, któremu zawdzięczam szersze spojrzenie na przysłówek i otwarcie się na wyniki badań językoznawców analizujących inne języki niż polski. Monografia ta byłaby z pewnością uboższa, gdyby nie wsparcie finansowe Niemieckiej Centrali Wymiany Akademickiej (Deutscher Akademischer Austausch Dienst, DAAD), dzięki któremu rok akademicki 2007/2008 oraz maj i czerwiec 2012 r. mogłam spędzić na Uniwersyte-

cie im. Carla Osietzky'ego w Oldenburgu, gdzie korzystałam z bogatych zasobów jego biblioteki i miałam okazję zapoznać się z wynikami badań zespołów kierowanych przez prof. Hentschla. Na kształt pracy miały też wpływ dyskusje w gronie krakowskich, toruńskich i warszawskich młodych językoznawców, nawet jeśli bezpośrednio nie dotyczyły przysłówków czy limitatywności. Od nich również wiele się nauczyłam.